

Усвояване на принципите в биологичните дисциплини – добра основа за изграждане на правилно екологично мислене

Даниела Христова, Венцислав Добринов

Knowing the principles of biologic disciplines is good basis for proper ecologic thinking The process of thinking includes few cognitive acts: analysis/comparing and ignoring/, synthesis/making conclusions, discovering dependences and regularities/, building concepts .There are different kinds of thinking: daily, scientific, technical. The scientific thinking depends on subject, for example ecologic think. It is connected with knowing the principles of biologic disciplines. This is very important for students of ecology – for finding solutions when these principles are damaged from factors of environment, human influence.

Key words: thinking, kinds of thinking, ecologic thinking, main principles of biologic disciplines.

ВЪВЕДЕНИЕ

Всеки тип научно мислене изисква осъществяване на аналитична и синтетична дейност, създаване на понятиен апарат и други мисловни дейности. Тези мисловни дейности и свързаните с тях процеси се реализират на основата на предмета и обектите на съответните науки. Усвояване на принципите на дадената наука е в основата на развитие на съответния тип научно мислене. В настоящия доклад се разглеждат принципите в биологичните дисциплини и тяхното усвояване в процеса на обучение от студенти-еколози като добра основа за изграждане на правилно екологично мислене.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Мисленето е един абстрактнопознавателен процес. То обикновено не протича в чист вид, а обслужва някой друг познавателен процес: памет, възприятие, възбуждане, воля, емоционални явления. Това затруднява ограничаване на собствени характеристики на мисленето. Съществуват редица определения за него. Едно от тези определения е, че мисленето е процес на търсене и откриване на същественото ново. От това определение могат да се изведат следните особености на мисленето – целенасочен процес, ориетиран към съществеността. Същностите са най-стабилните характеристики на предметите и явленията във времето и пространството. Изходен материал за мисленето са съхранените от паметта образи на предмети и явления, които се наричат представи.

Мисленето се осъществява чрез следните основни мисловни дейности: анализ, синтез и създаване на понятиен апарат.

Аналитичносинтетичната мисловна дейност се състои в първоначално различняване на изходните мисли и представи на съставните им части/анализ/ и понататъчното им съединяване в нови съчетания/синтез/. Анализът и синтезът са възникнали на базата на практически действия. Анализът и синтезът са в основата на сравнението – също важна мисловна дейност. Трябва да се има в предвид, че сравнението трябва да се реализира на базата на един показател, за да изпълни своята функция. Към аналитичносинтетичната дейност се отнасят и твърде сложните мисловни операции абстрахиране и обобщение. При абстрахирането се игнорират всички признаци на предметите и явленията освен този, който се изучава, разглежда. Обобщението като мисловна операция се прави на основата на повтаряне на една и съща зависимост или закономерност при редица практически действия или теоретични извеждания. Изредените мисловни процеси – анализ, синтез, сравнение, абстрахиране, обобщение водят до логичния процес на създаване на понятиен апарат.[1]

Усвояването на понятията е активна творческа мисловна дейност, която се осъществява най-често от частното към общото, но не се изключва и обратния път. Понятията се създават на базата на научни познания, практически опит във всекидневието, в социалния живот. В тази връзка на основа на различния предмет и обект на мисловните процеси се представя една от класификациите на видовете мислене.

Според тази класификация се обособяват следните видове мислене: синкретично/обединяващо/, художествено, научно, техническо, политическо, всекидневно, религиозно, сексуално, престъпно. Те от своя страна имат своите подразделения.

Според Карол Дук съществуват два типа мислене – фиксирано и растежно. Той счита, че при хора с фиксирано мислене характера, интелекта, творческите способности са статични и са дадени по рождение. Хората с такова мислене постигат целите си, за да докажат кои са всъщност и го правят във всяка една сфера. Те се стремят да избегнат провала в начинанията си. Хората с растежно мислене не се страхуват от провала, а за тях той е трамплин за растеж и нови възможности. Такива хора се интересуват от правилните отговори при направени грешки в тестове и опити, а хората с фиксирано мислене се интересуват от резултата, без желание да разберат грешките си и правилните отговори. Фиксираното мислене се свързва със самоутвърждаването, а растежното – с обучението. От това, какъв тип мислене ще се формира в ранното детство зависи кариерата, отношенията, светоусещанията на човека.[2]

Според най-утвърдената класификация мисленето/мисловните активности/ се разделя на понятийно и проблемно. Според понятийното мислене светът/познанието/ е интерпретиран в термини, а те са набор от понятия. Всяко понятие е съвкупност от признаци, които отразяват същността на предметите и явленията. Всяко понятие е едно обобщение и един опростен модел, който пренебрегва индивидуалността. Независимо от това, то може да се ползва от всички като гравивен елемент в познавателния процес. Съществуват различни теории за формиране на понятията. Според поддръжниците на най-влиятелната теория понятията възникват като се съчетаят характерните признаци на предметите и явленията. Това се постига чрез мисловните операции: анализ, синтез, абстрахиране и сравнение. След това признаците се синтезират в понятия и се проверяват със съответни методи. Тази теория е формирана по класическия модел на Аристотел.

В началото на 70 години на двадесетия век Е.Рош създава “прототипната теория”, обясняваща механизма на формиране на понятията. Понятието се заменя с термина “прототип”. Според Рош прототипът не е съвкупност от признаци, а обобщен образ/представа/. Отделните случаи се оценяват не чрез сравнение на признаци, а чрез приближаването или отдалечаването от сърцевината на прототипа.

Понятийното мислене е предназначено да произвежда обобщения/надситуативни резултати/. Проблемното мислене е ситуативно мислене или то се явява като адаптации на субекта към нови ситуации чрез познание. До голяма степен проблемното мислене се опира на понятийното, но се развива отвъд него. В проблемното мислене се открояват две последователни фази:

формулиране на проблем – то е по-сложната и творческата част на проблемното мислене. Проблемът може да се определи като цел, която предстои да се постигне при определена съвкупност от условия;

решаване на проблема – това се постига чрез пет основни метода: метод на проби и грешки, хипотетичнодедуктивен метод, метод на инсайта, метод на аналогията и проблемноцелеви метод.

Биологичните науки изучават общите биологични свойства на организмите: клетъчен строеж, обмяна на веществата, хомеостаза, размножаване, растеж,

развитие, дразнимост, движение, наследственост, изменчивост, връзки с обкръжаващата/околната/ среда, адаптация. Тези свойства се реализират чрез определени структури, процеси протичащи в тях и осъществени функции. Биологичните науки се делят на фундаментални, частни и приложни. Фундаменталните науки изучават някои от общите биологични свойства, характерни за всички организми – микроорганизми, растения, животни и човек. Към тях спадат: цитология, морфология, анатомия, генетика, физиология, екология, а частните науки изучават общите биологични свойства на дадена група организми. Към тях се отнасят: микробиология, ботаника, зоология, анатомия на човека. Приложните биологични науки изучават свойства, структури и функции на различни организми във връзка с тяхното значение за живота на човека. Към тях се включват: медицина, ветеринарна медицина, агрономия, генно инженерство, биотехнологии.

Някои от общите и от частните биологични науки като учебни дисциплини са застъпени в учебния план на студентите-еколози от специалността “Екология и техника на опазване на околната среда” в Русенския университет. Това са следните дисциплини: ботаника, зоология, микробиология, екология. В други дисциплини има раздели, свързани с биологията/например опазване на биоразнообразието в България е раздел на дисциплината “Опазване на околната среда” и др./.

Всички науки и произхождащи от тях дисциплини имат своите принципи. Понятието принцип е с латински произход/*principium*/ и означава основа, първоначало. В случая научните принципи са обобщения, които се разпростират върху всички явления в съответната област на науката. Познаването им е важно средство за разбиране същността на процесите и явленията и съзраните с тях промени в биологичните системи.

Екологията е фундаментална/основна/ биологична наука, изучаваща взаимоотношенията между организмите и между организмите и околната среда/нежива природа/. Обектите или биологичните системи/биосистемите/, които тя изследва са: индивидите и надорганизмовите биосистеми/популации, природни съобщества-биоценози, екосистеми и биосфера/. Тяхното изучаване се основава на принципите на биологичните науки.

От системата от знания в биологичните науки и съответно биологични дисциплини се открояват пет обединяващи принципа: клетъчна теория и теориите на: еволюция, гени, енергия и хомеостаза. Усвояването им в процеса на обучение от студентите-еколози е добра основа за развитие на правилно екологично мислене, необходимо за бъдещата им реализация като специалисти.

Клетъчната теория е създадена през четиридесетте години на 19 век от немските учени Шлайден/ботаник/ и Шван/зоолог/. Тя се доразвива в съвременно учение за клетката, в което са застъпени няколко основни постулата: всички организми имат клетъчен строеж или клетката е основна структурна и функционална единица на организмите; клетките в различните организми са разнообразни, но се наблюдава общ план на строеж и функциониране; многоклетъчните организми не са механичен сбор от клетки, а в тях те са взаимно свързани; клетките се размножават чрез делене. Чрез дисциплините ботаника, зоология и микробиология студентите-еколози се запознават с нормалния строеж на растителни, животински и микробни клетки. В реалния живот под влияние на различни екологични фактори/абиотични, биотични или антропогенни/ настъпват нарушения в клетъчното устройство на организмите. При изучаване на дисциплините, свързани с последици от замърсяване на води, атмосфера и почви е необходимо да се посочват и нарушенията в строежа и във функциите на клетъчно ниво.

Еволюционната теория възниква като Дарвиново учение в края на 19 век. Днес тя е известна като синтетична теория за еволюцията, която приема факторите на Дарвин за еволюцията/наследственост, изменчивост, естествен отбор/, но ги обяснява със знанията на генетиката/молекулни основи на наследствеността,

модификационна и генотипна измеичивост/. В нея са застъпени съвременните схващания за видообразуването, довело до голямото биоразнообразие в природата – над 10 милиона вида на Земята. Някои видове са изчезнали, други са застрашени от изчезване, трети са с ограничено разпространение и численост. Изучаване на биоразнообразието в България запознава студентите-еколози с категориите защитени територии в България, с характерните видове растения и животни в тях, някои от които са реликти и ендемити, със заплахите, които ги грозят и мерките за тяхното опазване.

Теорията за гените е теорията на 20 век. Тя се свързва с имената на редица учени-нобелисти, но тези, които се открояват сред тях са откривателите на структурата на гените/на материалната им природа/ -“двойните”молекулите на ДНК.Те са наследствените молекули, съставени от участъци/гени/, които са разположени един след друг по дължината на молекулите. Всеки ген, представлява наследствена програма за даден белег/признак/- морфологичен, физиологичен, биохимичен. В повечето случаи под влияние на външни фактори на средата стават информационни промени в гените, а от там и в признаците на организмите в хода на клетъчните процеси на делене – митоза и мейоза. Добре е студентите-еколози да получат повече информация за наследствените промени в организмите, които се дължат на влиянието на индуцирани от човека или спонтанни фактори на околната среда. Така ще се убедят, че опазването на природата като единствена жизнена среда е важно, защото така ще се съхрани безценното наследствено богатство, оставено от еволюцията.

Според теорията за енергията съществува непрекъснат поток на енергия, чиито източник е Слънцето. Той гарантира оцеляването на живите организми. Слънчевата енергия се усвоява от зелените растения.В зелените части на растенията/основно листата/ се реализира процесът фотосинтеза, при който светлинната енергия се трансформира в енергия на химичните връзки на органични съединения, синтезирани в хода на процеса/въглехидрати, мазнини, белтъци/. Животинските организми усвояват тези съединения и включената в тях химична енергия. Те я ползват за поддържане на жизнените си процеси/растеж, развитие, движение/. Част от приетата енергия те включват в синтеза на собствени органични съединения, които са градивен материал за клетъчните им структури, клетки, тъкани. Друга част от усвоената отвън енергия организмите отделят като отпадни продукти или топлина в околната среда. Някои екологични фактори/различни видове замърсители и последици от тях – парников ефект, смог и др./ затрудняват в една или друга степен нормалния поток на енергията и нейните трансформации. Като следствие от това са влошените условия за съществуване на организмите. Тези последици се посочат пред студентите при дисциплината “Замърсяване на въздуха и въздействие върху екосистемите”.

Според теорията за хомеостазата тя е свойство на всяка отворена система/ жив организъм, популация, биоценоза, екосистема, биосфера/ да регулира вътрешната среда на системата, за да се поддържа стабилност и постоянство на нейните показатели . Това се постига чрез много корекции на динамичното равновесие, управлявани чрез взаимносвързани регулаторни механизми. При повечето животни и човека има две системи осъществяващи регулаторните механизми на хомеостазата. Това са нервната и ендокренната система. Те гарантират така наречената екологична пластичност – издръжливост на организмите в определени граници на колебанията на екологичните фактори. При минимални и максимални стойности на даден фактор организмите загиват, поради блокиране на регулаторните системи, дължащо се на инхибиране на ензимите, които са биологичните катализатори на химичните реакции и процеси. Надорганизмовите биосистеми също притежават хомеостаза. Регулацията при тях се обуславя от: свойствата на популациите:раждаемост, смъртност, миграционни процеси,

популационна плътност, популационен растеж; междувидовите взаимоотношения в биоценозите; кръговрата на веществата и потока на енергия в екосистемите и биосферата. В тази връзка са установени редица зависимости и са изведени съответни закони. В процеса на обучение студентите-еколози ги изучават в дисциплината “Екология”. С нарушенията на хомеостазата те се запознават при изследване на последиците от замърсявания върху екосистемите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изграждане на правилно екологично мислене у студентите-еколози е комплексен процес. Това се постига в хода на обучение с усвояване на редица учебни дисциплини. Важно място сред тях заемат биологичните дисциплини. Те имат своя понятиен апарат. Усвояването му е един от факторите, влияещ за формиране на екологичното мислене. Понятийният апарат на биологичните дисциплини дава възможност за усвояване на петте принципа на биологичните науки и дисциплини. Доброто им усвояване дава възможност на студентите да развият проблемно мислене, свързано с бъдещата им реализация като специалисти – да търсят решения при нарушения на: хомеостазата на биосистемите, потока на енергия, наследствеността, биразнообразието и клетъчния строеж. Това гарантира изграждане на тяхното екологично мислене, като растежно и професионално.

Добре би било петте принципа/теории/ на биологичните науки да бъдат включени в учебния план на втори курс като задължително избираема или като свободно избираема дисциплина. Това ще даде по-големи възможности за усвояване на тези теории след изучаване на четирите биологични дисциплини.- ботаника, зоология, микробиология и екология.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Коломински, Я., Човекът-психология, Просвета, С., 1989.
- [2]. <http://www.zenon.pro/index.php/statii/62-dva-vida-mislene>

За контакти:

гл. ас. Даниела Христова - РУ “А. Кънчев”, тел.: 082/ 888 573;
гл. ас. д-р инж. Венцислав Добринов, катедра „Топлотехника, хидравлика и екология”
Русенски университет „Ан. Кънчев”, тел. 888 446, e-mail: vdobrinov@uni-ruse.bg .

Докладът е рецензиран